

اتلسم پوډکاست

تمدني شتمني «لومړۍ برخه»

داود جنبش: السلام عليكم، له ولسمشر محمد اشرف غني سره د پوډکاستونو د لړۍ دې نوې خپرونې ته هر کله راشئ، خوش آمدید، خوش کليسیز. من داود جنبش استم.

دکتور غني به شما هم سلام و امیدوار استم که صحت و سر حال باشید.

دکتور غني: بسم الله الرحمن الرحيم، تشکر از جناب شما و به همه هموطنان، خواهران و برادران عزیز، احترامات تقدیم میکنم.

داود جنبش: استاده غوښتل مې دا خپرونه ستاسې د يوې تېرې يادونې په اقتفا، بشري پانگې او د هغې ارزښت ته ځانگړې کړم، خو څرنگه چې دا پانگه په اصولو کې په يوه بنسټ راجورېږي او چې خو دغه بنسټ لومړی ونه پېژنو، د بشري پانگې سپړل او پېژندل به يې گران وي؛ نو ځکه که اجازه وي لومړی پوښتنه به مې، په دې خپرونه کې په همدغه تړاو وي او د مذهب او پوهې د رابطې نه به يې شروع کړو. ستاسې له نظره دا دوه، په تېره بيا کله چې خبره د اسلام رامنځته کېږي، يو د بل متمدن دي که متضاد؟

دوکتور غني: ډېره مننه. نړيوال عالمان اوس په دې نظر رسېدلي دي چې په فرهنگي پوهې، يا که په پراخه نظر ورته وگورئ، د تمدني پوهې په اساساتو باندې بايد پوه شوو، ځکه بې له دې، نه احساساتو باندې پوهېږئ، نه په منطق او عقل باندې. هر تمدن خپل خاص احساسات لري، همدغه رقم خپل خاص منطق، اصول او لومړيتوبونه لري.

د اسلام مبین دين ته چې راشو له ابتدا نه، اول امر چې زمور سپېڅلي پيغمبر ﷺ ته شوی، لوستل دي: «د خدای په نامه ولوله!» او مور ته يې کتاب رالېږلی، قران شريف کتاب دی، قرائت، اقرأ، قراء. د دې تاثير څه شو؟ عربانو يا نيمگړی سواد درلود، يا بې سواده وو، خو د يوه عظيم نړيوال تمدن بانين شول. هغه حديث مبارک چې وايي «علم پسې وگرځه له زانگو نه تر گوره پورې»، د دې اساس دی. او څه چې مور ته، زمور د زرينو اسلامي لومړيو پېړيو نه راپاتې دي، بې له هغو نه مور خپل ځان نه شو پېژندلي. زه غواړم تنها دوه کوچني مثالونه درکړم، بيا به په تفصيل لارې شو.

لومړی، ډېرو مسلمانو هيوادونو کې يو رسم و چې ماشوم به د ۴ کالو ۴ مياشتو او ۴ ورځو شو، يوه مېلمستيا به جوړه شوه او ابتدا به يې له همدې لومړي سورت نه کوله چې نازل شوی و. له هغه نه پس، خبره په دې باندې وه، چې څنگه

علم پسي وگرځي. دا خبره چې (که علم په چين کې هم وي ورپسې وگرځه)، د دې اساس شو چې تقريباً ټول لوی مسلمان عالمان، کلونه کلونه په علم پسي گرځېدلي او هېڅ ځای يې نه دی پرېښی.

بله دا، چې تر مرگه پورې علم پسي وگرځي. لوی مثال يې د علم هغه نابغه دی چې مور يې افتخار لرو. ده په غزني کې ډېر آثار وليکل او هلته خښ دی. دا نابغه ابوريحان بيروني دی. دی د مرگ په بستر پروت و، يو فقيه عالم ورته راغی، ابوريحان ورته وويل چې د يوې فقهي مسئلې ځواب راکړه. هغه ورته وويل، ته ناروغ يې، خدای ﷻ ته به په څو لحظو کې ځي. [ابوريحان ورته] وايي: مخکې له دې نه چې په دې مسئلې باندې پوه شم، نه غواړم چې د خدای ﷻ حضور ته لاړشم. نو د علم مقام، د اسلام دين کې ډېر اوچت دی.

لومړنيو پېړيو کې دې باندې زښت ډېر کار شوی او د يوه پراخه نړيوال تمدن اساسات ايښودل شوي دي. پس ته چې کومو دورانو کې فتور راغلی يا مشکلات راغلي، بېرته دې اصولو ته يوه مراجعه شوې، اما کومو وختو کې چې بحران راغلی، بيا دا په هغه نشی تړلی. خاصاً کله چې په اسلامي نړۍ باندې تورې شپې راغلې، مسلمانان يې له خپلو ډېرو ژورو ريښو نه بېل کړل او هغه پوهه چې ضرور وه، [رامنځته] نه شوه. له ښې مرغې نه، اوس په دې شلو کالو کې، د اسلام پېژندنې برخې کې، ژور بدلونونه راغلي او هيله ده چې ټول دا جدي ونيسي.

داود جنبش: به اين معنی که، شما ميخواهيد بگوئيد که، اسلام مشوق علم و عالم، و مؤجد یک تفکر جديد بود. در اين صورت، بيايد یک کمی هم مکثی بر ابعاد اين تفکر، بصورت بسيار کوتاه، در مسير تاريخ داشته باشيم.

دوکتور غنی: نکته اول تان مطلق به جاست. اسلام دين علم است. عالم مقامی داشته که [مثالش را]، در یک قصه کوچک برای تان بگويم: یک عالم نابينا بود، در یک مجلس ميزبانش دستش را شست و ازش تشکر کرد. می فهميد ميزبانش که بود؟ خليفه عباسی هارون الرشيد! بناءً ضرور است که، اين پديده شومی را، که منسوب داشتند که، اسلام مخالف علم است، از سر بيرون کنيم. هر کسیکه قرآن شريف را شرف قرائتش را داشته، يا احاديث نبوی را سرش غور کرده، يا تمدن اموی، يا خاصاً تمدن عباسی را تعقيب کرده، بايد اين اتهام را قبول نکند، و به اساساتیکه واقعاً قرن ها گرفت، تاکيد کند و خود را آشنا بسازد.

سر سوال تان بيايم. ابعاد ذيل خاصاً مهم است: اول علم حديث است. علم حديث دو قرن بعد از رحلت پيغمبر ﷺ، بصورت اساسی شکل گرفت، و چند قرن ديگر گرفت، تا تحکيم شود، و علم حديث بدون تاريخ صورت گرفته نمی توانست. بنا بر اين، اسناد، و بررسی اسناد و سلسله نقل، یک علم بزرگ است که، خاصاً در بغداد و بعد از آن در خراسان بزرگ، که بخارا یکی از اجزایش بود، [به وجود آمد] و بعد از آن به مکتب های بسيار مهم حديث مبدل شد.

دوم ادب است. ادب اسلامی، زبان عربی را از یک زبان تقریری، به یکی از مهم ترین لسان‌های تحریری مبدل کرد، و این برای علم قرآن شریف ضروری بود، چون بدون درک عربی، این امکان پذیر نبود.

بخش سومش حکمت است. منطق، استدلال، تفسیر متون و تعبیر آن، و نقش فکر، و بعد از آن خاصتاً علم تاریخ، که برجسته‌ترین شخصیتش ابن خلدون است، یک اساس بسیار وسیعی در طول قرون داشته است. در این ضمن، نقش تالیف و ترجمه، هر دو اش نهایت مهم بود. و در پهلوی آن علوم طبیعی است، که بعداً سرش صحبت کرده می‌توانیم.

شروع در عصر اموی شد، اما در عصر اموی در اول زبان اداره عربی نبود، چون دمشق یکی از ولایت‌های امپراتوری روم بود و بغداد که بعداً پایتخت عباسی‌ها شد، یکی از ولایت امپراتوری ساسانی بود. مهم‌ترین تغییرات و تحکیم تمام این ابعاد، در عصر عباسی صورت گرفت. نتیجه تمام اینها اینست، که یک تمدن بیکه سواد در آن عام بود، و در بازارهای بزرگ شهرهای اسلامی صدها کتابفروشی وجود داشت، و یک تعداد کتابخانه‌های بینظر در تمام جهان اسلامی در نتیجه این بوجود آمد، که یک ذخیره عظیم تاریخی بود، که متأسفانه یک قسمت زیاد آن از بین رفته. اما چیزیکه وجود دارد و فعلاً به حیث متون اولیه مورد تحقیق قرار می‌گرفت، کاملاً برداشت جهانی، و برداشت خود مسلمانان را، راجع به این عصر، در حال تغییر دادن [قرار داده] است.

داود جنبش: نو دا خو هغه تاریخی میراث دی چې د نړۍ ټول مسلمانان، راسره پکې په یو ډول یا بل ډول شریک دي، زموږ د خپلې تمدني حوزې - پخواني خراسان حالت تر اسلام دمخه څنگه و؟ دلته تفکر، مثلاً، د انساني علومو په برخه کې، یا په نورو برخو کې، په کوم پړاو کې و؟ څه حالت یې درلود؟

دوکتور غني: د خراسان ټولنه باسواده ټولنه وه. هغه وخت کې چې عربستان په جاهلیت کې و، زموږ ټولنه د ترقی په اوج کې وه او د دې لپاره ځینو ټکو ته ضرورت دی. ځکه که هغو ادیانو ته یو نظر وگورو، چې په خراسان کې د اسلام له راتگ نه مخکې، موجود وو، هغو ټولو متون درلودل. زردشتی دین، داسې یو دین و چې په واحد خالق یې باور درلود، په بهشت او جهنم قایل و، پس له مرگه ژوند یې مانه او د ورځې یې پنځه وارې لمونځونه کول. زند او پازند د اوستا متن، دا یو اساس و.

پس له هغه نه که یوناني دورې ته وگورئ. یوناني دورې کې خاصتاً هغه آثار چې اوس له آی خانم نه راوتلي دي، سبني چې - آی خانم په یوې ټپې باندې پروت دی - دا یوه لویه اکاډمي وه، چې هلته د یونان د فیلسوفانو او د نورو لیکوالو درسونه تدریسېدل.

بله خوا، بودايي مذهب ته وگورئ. د گندهارا تمدن ته. ننگرهار کې د مثال په توگه لوی پوهنتونونه وو. د دې څنگ کې مور هم عيسوي مذهب درلود، هم يهودي؛ او هند و چین سره مو ډېرې پراخې اړیکې وې. نو چې نتیجه یې

وگورئ؛ تورفان یو ځای دی په سین جیانگ کې چې هلته هوا ډېره وچه ده او زرها اسناد په شلمې پېړۍ کې پیدا شول چې ښيي، دې خلکو سواد درلوده او لوی تجارتونه یې کول.

که بودايي مذهب ته وگورئ. له ننگرهار او پکتیا نه، تر قندهاره پورې او دې خوا بامیانو ته، هاخوا تر بلخه پورې او بیا یې له دې لارې چین ته تگ وگورئ، [معلومېږي چې] هره ستوپه په عین حال کې، د متونو او د تجارت ځای و، او دا ټول تجارت په لیکلې توگه کېده. نو دا لیکل او لوستل یوازې د علم لپاره نه وو، ترڅنگ کې یې تجارت لپاره هم وو.

بل ترجمې دي. په دې ټولو ادیانو کې ترجمې وې. دا عجیبه خبره ده، مگر سوریاني ژبه، د افغانستان په شمال کې، له یوناني ژبې سره حاکمه وه. د دې بله نتیجه دا وه چې مور هم سیاسي قوانین او هم خاصاً د تجارت او معاملاتو په برخه کې، لیکلي قوانین درلودل.

داود جنبش: چې اورېدونکو ته یې یو څه روښانه کړو، تاسې دا یادونې د هغه پړاو په اړه کوئ چې لا اسلام نه و راغلی؟

دوکتور غني: د اسلام نه وړاندې، د تمدن په پېړیو کې. بله برخه یې چې زښته ډېره مهمه ده، گرامر دی. لیکلي گرامرونه موجود ول. پانینی یو له لویو گرامر لیکوالو و، چې د اباسین برخه کې یې کور و، او ریاضیاتو کې یې زښت ډېر پرمختگ کړی و.

نو ځکه، کله چې ولس د اسلام دین ومانه، کوم ظرفیتونه یې چې درلودل، هغه یې ټول په کار واچول. یوه نتیجه یې دا ده، چې په علم حدیث کې، چې د حدیثو شپږ عمده مجموعې دي، پنځه یې د خراسان - هغه وخت کې مرکزي آسیا هم په کې شامله وه - عالمانو له خوا ترتیب شوي دي. کوم ظرفیتونه یې چې مخکې درلودل، د اسلام په مشرف کېدو، دوی هغه په کار واچول. همدغه رقم یې په خراسان، بغداد او د اسلامي امپراتورۍ نورو برخو کې، په ترجمو کې، ډېره لویه برخه درلوده.

داود جنبش: تاسې د ریاضیاتو یوه لنډه غونډې یادونه وکړه، او دا مو وویل چې ځینو ځایونو کې موجود وو، وده یې هم درلوده، تفصیل یې څه دی؟ ریاضیات او طبیعي علوم، په هغه معنی چې اوس یې پېژنو، همدغسې وو؟ که دا یې یوه ډېره ابتدایي بڼه وه؟

دوکتور غني: ریاضیات تدریسېدل؛ دلته یو منظم نظام موجود و، ځکه چې تجارت، خاصاً د ورېښمو تجارت، د کاغذ تجارت او د تجارت ابعادو دې نورو ټولو ابعادو ته چې وگورئ؛ دا خو په حساب تړلي دي.

دویمه برخه د اوبو نظام دی. افغانستان کې او باقي مرکزي آسیا کې د اوبو یو عظیم نظام و چې یاغي، تندی او لیونی اوبه یې ایسارې کړې وې.

نجوم دلته ډېر پرمختگ کړی و، ځکه نجوم باندې لوی کاروانونه هم گرځېدل.

داود جنبش: اورپدونکو ته وښیو، چې دا ستور پېژندنه وه.

دوکتور غني: بلې بلې، د ستورو پېژندنه وه. د دې څنگ کې جنټري گانې وې. په نړۍ کې، د جنټريو لوی تحلیل، په یوولسمې پېړۍ کې، ابوریحان بیروني وکړ، او ابتدا یې له زردشتي حسابو وه. ځکه چې هلته هرې میاشتې ۳۰ ورځې درلودې. یوه مسئله په جنټريو کې په زړه پورې ده، هیله ده لوستونکو ته به هم دلچسپه وي؛ هغه دا چې کال او میاشت په طبیعت باندې درېدلې دي، مگر اوونۍ په طبیعت کې نشته، دا مطلق یو فرهنگي دریځ دی.

د روغتیا برخه کې یوه لویه قصه ده؛ آشوکا، چې [د هند] ډېر لوی جنگیالی و، په زرهاو نفره یې ووژل، پس له هغه نه بودايي شو. کله چې اوسني افغانستان ته راغی، زوی یې ناجوړه و، د سترگو مرض یې درلود او ټولو ورته ویل چې دی به روند شي. خو یوه بلخي طبیب ده ته شفا ورکړله، او [اشوکا] ورته یو لوی معبد جوړ کړ.

مهندسي، هندسه او مثلثات پېژندل شوي وو. خبره په دې کې ده چې، دغه اساس په عباسي دورې کې، هم په بغداد کې او هم په خراسان کې، زښته ډېره وده وکړله.

چین بل خواته دی، ځکه چین خپل ډېر لوی تمدن لري، اما ۵۰۰ کاله اروپایي تمدن، له دې نه پورونه اخیستل او دا یې ټول ترجمه کول، او د پېړیو په لړ کې، غربي پوهنتونو کې، د دې اسلامي علماوو نومونه [ژوندي وو] او حتی مجسمې یې جوړې کړې وې.

داود جنبش: به نظر میرسد که، علما و دانشمندانې که، به این ترتیب یک امتزاجی را، از دانش کهن حوزه خود و دانش جدید اسلامي، به وجود آورده بودند، در عین حال سبب ایجاد یک گنجینه عظیم فرهنگی هم شدند، که تنها منحصر به خراسان نماند. مخصوصاً تعدادی از این علما و دانشمندان، نقش کلیدی در ارتقای دانش، در دوران عباسی بازی کردند.

دوکتور غني: مطلق، اما قبل از اینکه سر نقش علماء بیاییم، باید نقش نظامی خراسان را، و همچنین نقش اداری خراسان را، در ایجاد و تحکیم دولت عباسی، تشریح کنیم. بدون ابو مسلم خراسانی، انقلاب عباسی غیر ممکن بود. این سپاه خراسانی بود، که اموی‌ها را شکست داد، اما بدبختانه خلیفه عباسی خیانت کرد و ابو مسلم را به قتل رساند؛ اما خاندان برمک، یکی از عمده ترین پایگاه های دولت عباسی را گذاشت. شهر بغداد تحت نقشه یحیای برمکی آباد شد، که یک شهر گرد [مدور] بود.

در دور دوم، مامون باز هم به شمشیر خراسانیان، تحت قومانده طاهر فوشنجی که از هرات بود، نه تنها بغداد را گرفت، بلکه چندین سال هنوز هم، مامون در پایتخت خود در مرو بود، و طاهر امپراتوری را از بغداد اداره می کرد. و بعد از آن خراسان بزرگ شد، قسمت‌های زیادی از آسیای فعلی را گرفت، و طاهر به حیث والی مستقل آن تعیین شد.

روزی که اعلان استقلال کرد، در حقیقت که نام خلیفه را از خود و هم از سکه دور کرد، وفات کرد، اما پسرش را به حیث جانشینش تعیین کردند، که این شروع حکومت‌های مستقل دوباره، در خراسان است. یکی از پسرهای او عبدالله بن طاهر، از اولین افرادی بود، که تعلیم مجانی را در خراسان رواج کرد، و اولین بار بود که، به این سطح سر تعلیم توجه شد، که بعداً سر آن خواهیم آمد.

در علم حدیث و قرآن شریف، و معلومدار فقه، علمای این منطقه، نقش اساسی و بزرگ ایفاء کردند، که چند نام را قبلاً ذکر کردم، بعداً هم خواهیم آمد.

در ساحات علمی، یکی از شخصیت‌هایی که نهایت مهم بود، و حالا تنها در این سال‌های آخر، دوباره توجه برایش جلب شده، ابو زید بلخی است، که نه تنها داکتر بسیار مهم بود، بلکه در روایات توجه خاص داشت، و بعضی مردم اساسگذار روایات تلقی اش کردند. او در عین حال، در علم حدیث و جغرافیه دست بسیار بزرگ داشت، و اولین نقشه‌های جغرافیه را هم ایجاد کرد.

خوارزمی اساس الجبر را گذاشت. کلمه لوگاریتم از ترجمه لاتین آثارش گرفته شده، و کلمه الجبر را او استعمال کرد. اهمیت کتاب وی سر الجبر این است، که یک معادله است.

در انجینری باز هم نقش [ما] بسیار بزرگ است. تحت نظر خلیفه مامون، یک هیئت بزرگی که، خوارزمی یک نقش اساسی در آن داشت، زمین را اندازه گرفت، همچنین زمان را اندازه گرفت؛ و در آخرش نقش خیام بود که طول سال را که تعیین کرده؛ به اندازه ای دقیق است که تنها [در حد] اعشاریه در قرن بیست تغییر کرده است.

همچنین در علم طب، تغییرات نهایت زیاد بود. عملیات‌های سنگ گرده صورت میگرفت. در فزیک همچنین. تحقیقات آخری ثابت میسازد که، یک پیشرفت خاص در سه مرکز امپراتوری‌های اسلامی موجود بود، که امپراتوری اموی در اسپانیه بود خصوصاً در غرناطه؛ امپراتوری فاطمی در مصر؛ و امپراتوری عباسی. اما در پهلوی این باید ببینیم، که تنها مرکز امپراتوری از نگاه فکری و علمی، معلومدار بغداد بود، اما خراسان دوره عباسی، بی حد تمدن درخشان داشت. این یکی از عمده ترین ولایات، هم از نگاه سهم اقتصادی، اما خصوصاً از نگاه سیاسی بود. از همین جهت بود، که توجه خاص برایش می شد، و پیشرفت آن تا حمله مغل، چشمگیر بود.

داود جنبش: دا کوم علوم چې تاسې تر اوسه پورې یاد کړل، چې حتی په ځینو برخو کې مثلاً جراحی کې پرمختګ راغلی و، هندسه او مثلثات، په یوه لوړ پړاو کې وو، فزیک وده کړې وه او داسې نور... نو دا زده کړې خو هرومرو له جومات او مدرسې نه بهر، په کوم ځای کې کېدلې، که نه د جومات برخه وه؟ او که داسې نه وه، جومات کې نه کېدې، دا تفکیک د ښوونځي یا مکتب او مدرسې او جومات کله رامنځته شو؟ او ولې اوس موږ دواړه په تقابل کې وینو؟

دوکتور غني: لومړۍ خبره دا ده چې په عباسي دورې کې ټولو لویو ښارونو کې، لوی روغتونونه موجود وو، او د روغتیا تدریس په عملي توګه دې روغتونو کې کېده. همدارنګه سل کاله د ترجمې یو مرکز و - دارالحکمه چې دې کې د ټولې نړۍ آثار په ډېر اساسي توګه ترجمه کېدل. اول یوه غلظه انتباه دا وه چې یوناني نه، چې آثار ترجمه شول، مسلمانان او عربان یې یوازې یوه وسیله وو. یوناني آثار خو په اروپا کې نه وو، منځنیو پېړیو کې اروپا تیاره کې وه، او حتی دا آثار چې چا لوستل، سپېڅل به یې، نه یوازې کتابونه، بلکه شخص به یې اور ته اچاوه. اوس په دې ټول پوهېږي چې دلته وده وه، انکشاف و، او دا آثار چې وژباړل شول، تفسیر سره یې وژباړل شول.

داود جنبش: یعنې کلیسا په اروپا کې، د پوهې د پرمختګ مخه نیوله، په داسې حال کې چې جومات او مدرسې لاره ورکوله.

دوکتور غني: بالکل، جومات او مدرسه ټول ډېر پراخ وو. مکتب ډېره وده وکړله او یو له لویو مکتبونو په بغداد کې و، چې اساس یې یو بل بلخې ایښي و. یو مصري عالم دی چې زه ورباندې اتکا کوم، شلبي نومېږي. په اندونیزیا یې هم کتابونه لیکلي، په عربي هم، په انګریزي کې هم. مکتب د لوست لپاره و، په اول کې یې کتب ورته ویل. مکتب په عمومي صورت اوس عربي کې، دفتر ته وایي، مکتب ته نه وایي. په لومړي وخت کې خلکو ډېر احتیاط کاوه چې جوماتونو ته کوچیان رانشي، د دې لپاره چې دوی یې احترامی ونه کړي او په لوبو بوخت نه شي. مګر ډېر زر جوماتونه د پوهې په مراکزو بدل شول. هر لوی ښار کې باید کم له کمه یو جامع جومات وای او بیا د دې تعداد ډېر پراخه شو، او کله چې ښارونه لوی شول، محلاتو کې به هم جوماتونه وو. هر جومات کې به رواقونه وو، او د رواق معنی دا وه چې خاصې برخې وې، هلته به یو مذهب تدریسېده. په عین زمان کې به، درې یا څلور مذاهب - شافعي، حنبلي، حنفي دا به همزمان، استادان یې کېناستل او د دوی درسي حلقې وې. متعلمین به معلمینو او استادانو پسې ګرځېدل. داسې نه وه چې یوازې له یوه استاد سره درس ووايي، بلکې دوی به همیشه په تګ راتګ کې وو، خاصاً هغوی چې حدیثونه ټولول. ځینو پنځه کاله، لس کاله، شل کاله په سفرونو تېر کړي، چې هغو استادانو پسې وګرځي، چې نوم یې درلود. دغه سلسله تر نولسمې او شلمې پېړۍ پورې مور سره وه. که یوه کلي کې یو ذهین شاګرد موندلی وای هغه، به له کلي نه ولسوالۍ ته، له ولسوالۍ نه ولایت ته، له ولایت نه مرکز ته، پس له هغه نه به یا هندوستان ته یا عراق ته، او بالاخره هغه چې ډېر خاص استعدادونه یې درلودل مکې معظمې یا مدینې منورې ته تلل، کلونه به یې هلته تېر کړل، بیا به بېرته راغلل. دا یوه سلسله وه.

مدرسه کې بنيادي بدلون سلجوقي دورې کې راغی. د دوی لومړی وزیر نظام الملک نومېده. نظام الملک اساسي بدلون راوړ. خراسان نه دا بدلون پیل شو، نیشاپور، هرات او بلخ د دې لومړۍ برخه وه او بیا ټول بغداد او ټوله اسلامي نړۍ کې د مدرسو اساس کېښودل شو. حساب په دې و چې هرې مدرسې یو وقف درلوده او په منظمه توګه استادان هلته کېناستل، په دوامداره توګه د دوی ټولو ضروریاتو ته توجه کېدله.

بله برخه هم دا وگورئ، د دې مدرسو له ایجاد مخکې به اکثر و علماوو مفت درس ورکاوه. دا به یې شرم باله چې له حکومت نه پیسې یا منصب ومني. امام ابو حنیفه د قاضی القضاات منصب ونه مانه. خلیفه دی بندي کړ اما ده ونه منل. نو دا یې اول اساس دی چې په اساسي توگه مدرسې د نظام الملک له خوا جوړېږي او دا نظام پاتې کېږي د مغلو تر حملې.

دویمې مرحلې کې بیا عثماني امپراتوری کې، صفوي امپراتوری کې، تیموري امپراتوری کې، مغلي امپراتوری کې او د ازبکو امپراتوری کې، هر یو د مدارسو د انسجام او د تقویې لپاره خپل بېل ترتیبات لرل. خاصاً پس له هغې چې، ایران چې اکثریت سني و، د صفوي امپراتوری په جوړېدو یې، خپل مذهب رسماً په شیعیه بدل کړ او عثماني امپراتوری سره په جنگ راغلل، مگر هغه جنگ یې بایلوډه، په اساسي توگه د سني نظام او شیعیه نظام بېلتون له دې وخته راغی، او هر یو، یوه بېله طریقه تعقیب کړله.

داود جنبش: آیا در این روند روشنگری و تنویر، مربوط به سده‌های اول اسلام، تنها مردها را می بینیم، یا در کدام بخش آن زنها هم نقشی بازی کرده اند؟

دوکتور غنی: خوشبختانه زن‌های مسلمان حضور بزرگ داشته. من باز هم به اتکا به داکتر احمد شلیبی، چند نکته را خدمت تان تقدیم میکنم. شروع این، از شروع اسلام است و به اساس آثاری بلاذری، که یکی از علمای بزرگ است، در آغاز اسلام، این‌ها ذکر میکنند که ۵ بی‌بی‌های عرب و ۱۷ نفر مرد، خواندن و نوشتن را میدانستند. بی‌بی حفصه دختر حضرت عمر (رض)، ام کلثوم دختر عقبه، بی‌بی عایشه، کریمه دختر مقداد، شفا دختر عبدالله عدویه را ذکر میکند. حضرت محمد ﷺ هدایت دادند تا تعلیمات بی‌بی حفصه دوام پیدا کند و بی‌بی عایشه و ام سلمه هر دویشان خواندن میتوانستند، نوشتن نمی توانستند.

در ابعاد بعدی، بر اساس معلومات ییکه جمع شده، ۱۵۴۳ حدیث دان زن، از قرن‌های ابتدایی، قرن‌های اولیه اسلام تثبیت شده است و بعضی از این‌ها به اندازه ای افراد برجسته بودند، که بعضی از بزرگترین دانشمندان مثل خطیب بغدادی، شاگرد کریمه دختر احمد مروزی بود. این بی‌بی کریمه صحیح بخاری را، به خطیب تفسیر و شرح کرد و همچنین استاد‌های بی‌شمار دیگری استند که در اسپانیه اسلامی، تفصیل این‌ها آمده است که در جمع این پودکاست شامل کرده میتوانیم.

زن‌های در عین حال در ساحه نظامی فعال بودند و نقش واضح داشتند. تثبیت واضح تاریخی وجود دارد، که یک زن در مسجد با حضرت عمر (رض) در یک قسمت حقوقی بحث داشتند و در آخر آن، حضرت عمر (رض) با تواضعی که داشت، گفت: تو درست می‌گویی، تعبیر تو مرا قناعت داد. محتسب یکی از شهرهای عمده در زمان حضرت عمر (رض) یک زن بود.

و در طول تاریخ، زن‌های مسلمان اگر در مناصب عالی، پسرها یا شوهرها و یا برادران شان قرار داشتند، سواد می‌آموختند، شعر می‌گفتند، ابعاد دیگر اشتراک داشتند. اما خاصاً نقطه‌ی بیکه از نگاه امروز مهم است، این نقش محدثین است، که باز هم ضرور است که بدانیم، که ۱۵۴۳ زن محدث، نام‌های شان در کتب تاریخی ثبت است و این چیزی نیست، که جدید باشد و، یا از نگاه فیشن باشد، از خاطریکه کتاب آقای شلیبی ده‌ها دهه قبل نوشته شده است.

داود جنبش: د دې دورې په ډېرو غوره آثارو کې چې د ډېرو خوبښېري او زما هم خوبښېري، سړی یونلیکونه یا سفرنامې یادولی شي او دا سفرنامې د یوه تن نه دي، د دوو نه دي، د ډېرې زیاتې دي او ډېر غټ نومونه ورسره تړلي دي. په افغانستان کې چې کوم نوم د سفرنامې په حساب زیات یادېږي، هغه ابن بطوطه دی، د دې علت څه دی؟

دوکتور غني: معلومدار له افغانستانه تېر شوی و، د پروان او نورو ځایونو ذکر لري. هر چېرې چې ته، د قضاء منصب یې اجراء کاوه. د افریقې له شمال نه نیولې تر سیلونه پورې، تاسې گورئ چې څومره یو منظم تمدن و. قاضي کېدل خو آسان کار نه دی، اما ده قضاوت کاوه. دې ټولو سفرونو کې معلومدار ځینې ستونزې وې، اما په عمومي توگه هر چېرې ده سره په قدر او عزت رفتار شوی. دغه سلسله روانه وه او قرآن شریف کې مسافر باندې ډېره خاصه توجه ده او زرها نفره چې په دې قافلو کې تلل و راتلل، ورسره علماوو حرکت کاوه او لارې کې ټول لوی خاندانونه یا کاروان سرايونه، یا جوماتونه چې موجود وو، د دې لپاره وو، چې د دوی هرکلی وکړي. نو دا یو تمدن دی چې دايم په راشه درشه کې و. د ابن بطوطه سفرنامه دغه بُعد په ډېره اساسي توگه ښيي، ځکه که دې باندې سړی پوه نه شي، نه پوهېږي چې څنگه دا تمدن خپور شو او د دې تمدن په خپرېدو کې خاصاً شرقي آسيا کې، چین کې، اندونیزیا کې، مالیزیا کې، دا زموږ سوداگران و چې [دین یې یوړ]. هلته دین په توري باندې نه دی تللی، صوفي طریقي وې چې د اسلام په خپرېدو کې یې، خاصاً پس د مغلو له حملې نه، یو ډېر ستر او بارز نقش ادا کړ؛ نو دغه ابعاد دي چې په دې سفرنامو کې ښکارېږي.

داود جنبش: یعنی مور خپل هیواد د ابن بطوطه له سترگو، د هغه په یونلیک یا سفرنامه کې موندلی شوو، دا یې ارزښت دی. نام دیگری در این رابطه در همین بخش سفرها و سفرنامه‌ها که بسیار مشهور است، البته باز هم از مغرب اسلامی ابن خلدون است، که سفری را از آن سر دنیا آغاز کرد آمد به مصر، در ازهر استاد شد، قاضي شد و غیره. این شخصیت‌های بزرگ نظیر ابن بطوطه، ابن خلدون، ابن عربی و سائرین، این‌ها شخصیت‌های منفرد بخش‌هایی از جامعه اسلامی بودند، یا اینکه بخشی از یک روند کلی روشنگری و تمدن از جمله تمدن غربی هم می‌باشند؟

دوکتور غني: خلص اول سر ابن خلدون، بعد از آن سر بخش دوم سوال تان می‌آیم. ابن خلدون علم تاریخ را بصورت مقایسوی به اوج رساند و باز هم چند صدسال گرفت که از نگاه علمی، اصول تاریخ نویسی به شکلی که ابن خلدون مطرح کرده بود، به نام‌های مختلف، مثل جامعه شناسی و بشر شناسی و تاریخ نویسی معاصر و این‌ها... دوباره روی

دست گرفته شود. این یکی از شخصیت‌هایی است که به سطح جهانی هنوز هم مطرح است. من هر چند سال بعد باز هم ابن خلدون را می‌خوانم و خاصاً تاریخ نویسی بیکه راجع به ابن خلدون صورت گرفته، نقش بسیار اساسی دارد، چون نشان می‌دهد که یک دیدگاه وسیع تمدنی و عروج و نزول تمدن‌ها به چه شکل صورت گرفته و یک فردی که یک تجربه عظیم داشت در جمله دیگر کارها، برای نجات دمشق همراه امیر تیمور مذاکره کرد. اما مهمترین کارش صدارت دوره تونس اش نبود، بلکه نوشتن [کتاب] مقدمه و باقی تاریخ است و کل این در دوران نظربندی بود، در یک قلعه [به گونه ای] محبوس بود و در آن دوران توانست مقدمه را به انجام برساند.

در بخش دوم سوال تان. نقطه کلیدی این است که، اگر یک نابغه می بود، دو نابغه می بود یا سه نابغه می بود یا ده تا می بود، باز می گفتند که این‌ها از نوادر استند؛ اما وقتی که یک سلسله تولید نوایغ را می بینید، مشابه به این است، که امروز جائزه نوبل را در ایبات، یا در ریاضیات، یا در فزیک یا در طب کدام کشورها می گیرند؟ و این مشابه این است که، اگر در آن روزها و در آن قرن‌ها جایزه نوبل می بود، این‌ها افرادی بودند که در صدر آن قرار می گرفتند. بنابر این ضرورت این است که، اینها به حیث محصول چند قرنه سرمایه گذاری، در ایجاد یک تمدن وسیع که خود را هم از نگاه دینی [وارث] بر حق تمام ادیانی که باور به خداوند واحد دارند میگیرد، و ختم نبوت را اعلان میکنند و در عین حال خود را وارث تمام تمدن‌های دنیایی می دانند. تاریخ نویسی اسلام، تاریخ نویسی جهانی است و هیچ نوع عقده ای در قسمت دست آوردهای تمدن‌های دیگر نداشت، و خاصاً اصول ترجمه و تحقیق و ارتباطاتی را که روی دست گرفت، از نگاه یک دیدگاه جهانی بود. بناً این افراد نوایغ فردی نبودند، بلکه جزء یک تمدن وسیع بودند که بر اساس تهداب‌های بسیار منظم علمی و فنی، و اساساً باور واضح هم به این دنیا و هم به آخرت الهام گرفته بودند. یک قسمت زیاد این‌ها، در ارتباطات با هم یا با آثار بودند، و در این بخش میخواهم که با یک مثال خورد ختم کنم. علاقه به کتاب... کتاب بهترین مونس خواننده شده، و یک خلیفه عباسی بود که قاصد روان کرد، که یکی از علماء در حضورش بیاید. این عالم در بین نتیجه گیری از یک کتاب بود، معذرت خواست، گفت به خلیفه بگوئید مهمان دارم. خلیفه عصبی شد گفت او را حاضر کنید. او را که حاضر کردند، گفت مهمان‌هایت کی بود؟ گفت مهمان‌های مرا شاید زنده بدانی یا مرده، اما پیش من این‌ها نهایت با ارزش بودند، بنابر این خدمت رسیده نتوانستم. خلیفه فهمید، گفت در کتاب مصروف بودی؟ گفت بلی. گفت بخشیدم! می فهمم که درک ات چه است. این نوع تمدن ما بود. و کتابخانه‌های عظیمی که وجود داشت در تمام خراسان خاصاً و در بغداد و تمام امپراتوری‌های فاطمی و اموی و عباسی بینظر بودند و بدبختانه، این بدبختی بزرگ است، که یک قسمت زیاد این آثار از بین رفته.

داود جنبش: استاده که د نومونو لیست را وسپرو، نو شاید لسگونه خپرونی هم ورته بس نه شی، خو یو خو مهم نومونه نور دي چې غواړم په هغوی باندي ستاسې نظر ولرم او اوریدونکو ته هم د دوی کارونه، د دوی ونایه، په دغه لوی فرهنگي میراث کې، یو څه روښانه کړو، خو دلته به ونه شي، زه فکر کوم بلې ته به یې وغځوو، خو د دې خپروني په

پای کې غواړم دغه عمومي پوښتنه را مطرح کړم چې: یو څوک به پوښتي چې دا د تېرو زمانو زړې خبرې، په دې نوي عصر کې ولې راته کوئ، مخصوصاً افغانانو لپاره د دې ارزښت څه دی؟

دوکتور غني: لومړۍ خبره دا ده چې، مسلمانان له بدې مرغې نه، له اتلسمې پېړۍ نه تر ننه پورې، د نورو تمدنونو په مقابل کې او خاصاً اروپايي - غربي تمدن سره یوه عقده لري. د اسلامي تمدن پېژندنه مور ته دا اساس راکوي چې له دې عقدي نه ووځو. د یو لوی تمدن میراث خوار یی، ځان وپېژنی. هېڅ رقم عقدي ته ضرورت نشته. هغه وخت کې هغوی له مور نه پور اخیسته، اوس مور له نورو خلکو نه پور اخیستی شوو.

دویم، هغه لید چې مسلمانانو درلوده که عقده یې لید وای نو تاسې فکر کوئ [چې دا تمدن به رامنځته شوی وی؟]. که یې ویلای، یونان او روم پسې نه گرځم، ساساني امپراتوري پسې نه گرځم، چین پسې نه گرځم، هند پسې نه گرځم، خراسان پسې نه گرځم... ټول شی خپله تولیدوم او هېڅ بل چا باندې ری نه وهم، یوازې په توري باندې مې نیولې ده! نو دا تمدن به وای؟ دا به یې میراث وای؟ لیکل، لوستل، منطق، استدلال، یو بل منل، یو بل سره په یو جومات کې کېناستل په مختلفو برخو کې روایتو باندې راتلل. او ادب... د استدلال ادب، د قضاوت ادب! یو مهمترین کتاب زمور «ادب قاضي» نومېږي. د ادب کلمه اساسي ده، ادب جمع ده، دا تنها په ادبیاتو باندې نه ده، دا د ژوند لاره ده او احساسات په دې منطق کې راځي. نن د اسلام په نامه څه ناروا روان دي، اساس یې چا ایښی؟ څومره متون دوی لوستي؟ څومره لومړیو متنونو سره آشنا دي؟

له بلې خوا نه افغانستان. هر افغان باید په دې باندې پوه شي چې یوه برخه د وجود یې تړلې ده په دغه تمدن پورې. او لوی ترینه برخه د ارتباطاتو یې له اسلامي نړۍ سره ده. دا یوازې درته هغه وخت ښکاري چې سفر کوئ، او بیا یو بل مسلمان محصل یا استاد یا چارواکی یا هر څه یې چې نوم بولئ، وگورئ؛ مشترکه ژبه ورسره پیدا کوئ. هغوی به شاید په بله ژبه باندې وغږېږي، اما د اساسي سمبولونو نظر نه، د گډ تاریخ له نظر نه [خپل دي]. نو غواړئ له هغو مسلمانانو ځان بیل کړئ چې تقریباً دوه میلیاردو رسېږي، که غواړئ چې ځان ورسره یو کړئ؟

بل، د تمدنونو مرکز وئ. د خراسان خبره څه ده؟ خراسان څکه دومره ستر رول ولوباوه چې د ټولو تمدنو مرکز و. داسې نه ده چې یوازې څلور لاری و، بلکې پخپله څلورلاری تمدن و. نن بیا هم که یوویشتمې پېړۍ ته راځئ، ۲۰۴۷ کې به مو له اسلامي خراسان هدف څه وي چې هغه را ژوندی کړئ، که دا چې توري تیارې ته وگورئ؟

که ژوند منی، دې برخې باندې باید پوه شئ چې د عظیمې فرهنگي پانگې، تمدني پانگې میراث لری، [خو په دې شرط چې] په قدر یې پوه شوو او داسې گټه ترې واخلو چې هم د ولس خیر پکې وي، او هم د خدای ﷻ رضا پکې وي.

داود جنبش: ډېره مننه استاده، ډېره مننه کور مو ودان دا بحث که پېچلی دی، زما له نظره خونډور هم دی، فکر کوم چې ښه به وي بله خپرونه کې يې هم ولرو، هماغسې چې مې مخکې وويل، ځينو نورو نومونو باندې به تم شوو، عمومي اخیستنې به راوباسو، او که دا مرسته په مجموع کې وکړای شو، لکه هماغسې چې تاسې وويل چې د حقارت له هغې عقدې نه چې، له پېړيو راپاتې ده، مور ټول د افغان ملت او بيا په گډه اسلامي امت په توگه له هغې نه راووځو، په ځان باندې وويارو، په خپل تېر باندې افتخار وکړو؛ دا به لږ تر لږه يوه بریا وي.

بسیار تشکر رئیس جمهور محمد اشرف غنی از حضور تان در این برنامه، وقت اختصاص یافته ما به پایان رسید، تا برنامه دیگر شما و شنوندگان عزیز را به خداوند ﷻ می سپارم.

دوکتور غنی: تشکر از شما و از تمام شنونده گان تان.

یشه سین افغانستان زنده باد افغانستان، تل دې وي افغانستان.